

МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
до самостійної роботи з дисципліни
«ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ»
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 054 «Соціологія»

ЗАТВЕРДЖЕНО:
редакційно – видавничою секцією
науково – методичної ради ДДТУ
„_____” _____ 2018 р.
протокол № _____

м. Кам'янське
2018

Розповсюдження і тиражування без офіційного дозволу Дніпровського державного університету заборонено

Методичні вказівки до виконання самостійної роботи з дисципліни «Теорія соціальної роботи» для студентів спеціальності 054 «Соціологія».

Укладач: І. І. Мачуліна, К. В. Познанська – Кам'янське, ДДТУ, 2018. - 50 с.

Укладач: к.с.н., доц. Мачуліна І. І.

Відповідальний за випуск: зав каф. соц.
д.і.н., проф. Богомаз К. Ю.

Рецензент: к.і.н., доц. Познанська К. В.

Затверджено на засіданні кафедри
(протокол № від 2018 р.)

Коротка анотація видання. У методичних вказівках з дисципліни „Теорія соціальної роботи” розглянуті розділи, по яким виконується самостійна робота студентів. Пропонуються теми, які не вивчались на лекціях, рекомендована література для більш досконалого засвоєння дисципліни.

1. МЕТА, ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ, ЇЇ МІСЦЕ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Метою викладання дисципліни є знайомство студентів з основами професійної діяльності у сфері соціальної роботи, її базовими поняттями, теоретичною базою.

Після викладання дисципліни студент повинен знати теоретико-методологічні засади соціальної роботи (структура, рівні, функції, принципи, методи, категорії, основні теорії та моделі соціальної роботи); передумови виникнення соціальної роботи в Україні; професійні якості, функції та ролі соціального працівника; етичні засади соціальної роботи.

Студент повинен вміти реалізувати професійні цінності на практиці; користуватися етичними принципами, кодексом соціального працівника; визначати соціальні проблеми та їх пріоритетність; визначати роль соціальної роботи у розв'язанні соціальних проблем.

Студент повинен мати навички з інтегрування теоретичних знань на практичний досвід.

2. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО СКЛАД САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота здійснюється методом індивідуального вивчення кожним студентом певних розділів навчальної програми з використанням рекомендованої літератури та консультаціями ведучого викладача.

Самостійна робота виконується по таких розділах:

2.1 Проробка лекційного матеріалу

2.2 Підготовка до практичних занять

2.3 Проробка окремих розділів програми, які не викладались на лекціях

2.1 Проробка лекційного матеріалу. Протягом навчального семестру кожен студент самостійно повинен систематично проробляти теоретичні та практичні матеріали, які викладаються на лекційних заняттях. При засвоєнні лекційного матеріалу студенти користуються навчальною літературою та

навчально-методичними матеріалами, перелік яких рекомендується ведучим викладачем.

2.2 Підготовка до практичних занять. В процесі вивчення дисципліни для закріплення та поглиблення теоретичних знань, отриманих на лекціях, студенти повинні виконати завдання, які виносяться на практичні заняття, згідно з методичними вказівками.

2.3 Проробка окремих розділів навчальної програми, які не викладалися на лекціях. В процесі самостійної роботи кожен студент повинен самостійно вивчити наступні теми:

1. Основні поняття і категорії соціальної роботи
2. Принципи соціальної роботи
3. Розвиток вітчизняної теорії соціальної роботи
4. Характеристика категорій клієнтів соціальної роботи
5. Нормативно-правова база соціальної роботи
6. Особливості соціальної роботи за кордоном (на прикладі США)

Тема 1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Найважливішим компонентом системи логічно впорядкованого знання є понятійний апарат науки - сукупність понять, категорій і термінів, які дозволяють в узагальненій формі відобразити явища, що вивчаються певною наукою, а також зв'язки між ними шляхом фіксації їх істотних ознак та закономірностей. Понятійний апарат формується в процесі узагальнення результатів емпіричного спостереження та експерименту, шляхом застосування у пізнавальній діяльності дослідницьких процедур абстрагування, ідеалізації, узагальнення, порівняння, аналізу, синтезу та умовиводів. Понятійний апарат утворює структуру науки.

Питання про категорії соціальних наук достатньо складне, адже соціальні явища і процеси, які відображаються ними, досить мінливі, різноманітні, їх аспекти тісно переплетені один з одним, вони по-різному інтерпретуються окремими галузями соціального знання, що обумовлює відносність меж між самими цими категоріями, поліпарадигмальність теорії

соціальної роботи. Тому з метою впорядкування їх багаточисельності доцільно говорити про такі **групи понять і категорій соціальної роботи**:

- перша група - **запозичені** - поняття і категорії не специфічні для теорії соціальної роботи, оскільки визначені ними явища і процеси вивчаються іншими науками;

- друга група - **загальні** - поняття і категорії, які належать, переважно, до теорії соціальної роботи, але використовуються також в інших галузях знань;

- третя група - **специфічні** - поняття і категорії власне соціальної роботи, які виражають її сутнісний аспект (закономірності, принципи, цілі, функції, зміст), відображають конкретні способи прояву її сутнісного аспекту, характеризують її якісний стан (форми, методи, інструментарій, структура).

До першої групи понять можна віднести такі: соціум, соціальне середовище, соціальні відносини, соціалізація, соціальне виховання, соціальна активність, соціальна діяльність тощо.

До другої групи можна віднести такі поняття: соціальна реабілітація, соціальна адаптація, соціальний захист, соціальний інститут, соціальне інспектування, соціальна діагностика тощо.

Соціальна реабілітація (з латини «rehabilitatio» - відновлення) - комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків і відносин внаслідок стійкого розладу функцій організму (інвалідність), зміни соціального статусу (люди похилого віку, безробітні, біженці). Метою соціальної реабілітації є повернення особистості до суспільно-корисної діяльності, формування позитивного ставлення до життя, праці, навчання. Об'єкти соціальної реабілітації: сім'ї, що опинилися в кризовій ситуації; діти з особливими потребами та їх батьки; діти-сироти; жінки та діти, що зазнали різних форм насилля, безробітні, особи похилого віку.

Основні принципи соціальної реабілітації: здійснення реабілітаційних заходів на початку виникнення проблеми; неперервність і постійність їх проведення; комплексний характер реабілітаційних програм; індивідуальний підхід до визначення обсягу, характеру та змісту реабілітаційних заходів.

У практиці соціальної роботи розрізняють такі види реабілітації: медичну, психологічну, педагогічну, професійну, трудову, побутову, спортивну.

Медична реабілітація спрямована на повне або часткове відновлення/компенсацію порушеної чи втраченої функції організму людини, можливе уповільнення прогресування захворювання, підтримку фізичних сил особистості.

Під *психологічною реабілітацією* розуміють вплив на психічну сферу, спрямований на подолання в свідомості людини уявлення про безвихідь її становища, відновлення захисних сил організму, формування впевненості та мотивації в можливості подолати кризову ситуацію. *Педагогічний аспект* соціальної реабілітації має на меті освіту, виховання та всебічний розвиток дітей, насамперед, з фізичними та розумовими обмеженнями, створення умов для розвитку їхніх потенційних можливостей. Він також охоплює різні форми підготовки особистості до життя в суспільстві та сім'ї, окремі напрями її професійної орієнтації та навчання певних видів трудової діяльності. *Професійна реабілітація* - система заходів, спрямованих на відновлення людиною втрачених професійно важливих якостей, необхідних для повернення її до трудової діяльності в тій сфері, яка найбільшою мірою відповідає її індивідуальним можливостям. У процесі професійної реабілітації, як правило, відбувається розвиток професійно важливих якостей та умінь в іншій сфері діяльності, відмінній від тієї, в якій раніше працювала людина. У реабілітаційних центрах широко використовується метод *трудової терапії*, що полягає в тонізуючому та активізуючому впливі праці на психофізіологічну сферу людини, піднімає життєвий тонус, виступаючи природним стимулятором. *Побутова реабілітація* - забезпечення необхідними протезами тих, хто цього потребує, створення умов для самообслуговування і незалежного існування. Останнім часом важливого значення набуває *спортивна реабілітація*, яка полягає в реалізації комплексу заходів щодо сприяння зміцненню фізичного здоров'я людини, покращенню її психічного стану, виробленню позитивних настанов у повсякденному житті.

Отже, соціальна реабілітація - це система заходів, спрямованих на якнайшвидше і найповніше відновлення здоров'я хворих та інвалідів, повернення їх до активного життя і суспільно-корисної праці.

Соціальна адаптація - одна зі складових процесу соціалізації особистості. У широкому розумінні адаптація розглядається як пристосування організму до певних умов існування. У соціальній роботі соціальна адаптація - це

процес активного пристосування індивіда до певних умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, інтеграція особистості у соціальні групи, діяльність, спрямована на пристосування до певних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища.

Процес соціальної адаптації є неперервним, з огляду на те, що в навколишньому середовищі постійно відбуваються соціальні зміни, які, безперечно, потребують нових способів пристосування індивіда. Соціальна адаптація здійснюється з різною мірою інтенсивності. Періоди підвищеної адаптивної інтенсивності можна співвідносити з поживавленням соціальної діяльності суспільства, і навпаки, уповільнення явищ соціальної трансформації зменшує інтенсивність соціального пристосування індивіда. Значну роль у процесі соціальної адаптації відіграє адаптаційний потенціал людини. Це ступінь здатності особистості пристосуватися до нових умов соціального середовища. Він пов'язаний з адаптивною підготовкою особистості, тобто тими вміннями та навичками щодо пристосування, яких індивід набуває в процесі життєдіяльності.

Соціальна адаптація може здійснюватися у формі акомодації (повного підпорядкування вимогам середовища без критичного аналізу), конформізму (вимушеного підпорядкування вимогам середовища) та асиміляції (свідомого і добровільного прийняття норм і цінностей середовища на основі особистісного погодження з ними).

Соціальний захист - система заходів, здійснюваних суспільством та його різноманітними структурами, з метою надання гарантованих мінімально достатніх умов життя, підтримки діяльності людини.

Соціальний інститут (з латини «institutium» - установа, заклад) - історично утворена стійка форма організації спільної діяльності людей.

Соціальне інспектування - система заходів, спрямованих на здійснення нагляду, аналізу, експертизи, контролю за функціонуванням соціальних програм, проектів, за умовами життєдіяльності, моральним, психічним і фізичним станом різних груп населення, забезпечення захисту їхніх прав, свобод і законних інтересів.

Соціальна діагностика - процес комплексного дослідження соціального явища з метою виявлення, розпізнання і вивчення причинно-наслідкових зв'язків і відношень, які характеризують стан і тенденції подальшого розвитку. Соціальна діагностика - це методологічний інструмент, який дає органам управління необхідні знання, на основі яких розробляються різноманітні соціальні прогнози і проекти, вивчається суспільна думка і морально-психологічний клімат у суспільстві. Вона відіграє важливу роль у формуванні та розвитку технологій як соціальної роботи, так і всіх інших сфер соціального життя.

До специфічних понять, які утворюють **третю групу**, належать: соціальний педагог, соціальний працівник, соціальне обслуговування, соціальна профілактика, соціальне страхування, соціальний супровід, добродійність, волонтерський рух тощо.

Соціальний педагог - спеціаліст із соціально-педагогічної роботи з дітьми і батьками, підлітками, молодіжними групами та об'єднаннями, з дорослим населенням в умовах освітніх і спеціалізованих установ, за місцем проживання. Соціальний педагог забезпечує цілеспрямовану соціально-педагогічну допомогу і підтримку процесу соціалізації різноманітних категорій дітей і молоді, сприяє їхньому соціальному вихованню в умовах життєдіяльності, надає психолого-педагогічну і соціально-педагогічну допомогу сім'ї, різним виховним закладам, допомагає підліткам у період їхнього соціального і професійного становлення.

Соціальний працівник - спеціаліст, діяльність якого спрямована на надання допомоги людині, сім'ї або групі осіб, що потрапили у складну життєву ситуацію, шляхом інформування, консультування, організації різних форм підтримки та обслуговування хворих чи самотніх людей.

Оскільки соціальний працівник/соціальний педагог взаємодіє з людиною та її оточенням, він повинен володіти знаннями щодо розвитку і поведінки людини в конкретному середовищі, а це означає, що психолого-педагогічна компетентність спеціаліста становить базову основу його функціональної грамотності, підготовленості.

Соціальне обслуговування - це вид соціальної діяльності державних та недержавних органів, спрямованої на забезпечення матеріальних, оздоровчих, освітніх, естетичних та інших потреб особистості. Соціальне обслуговування здійснюється на принципах адресності, доступності, добровільності,

гуманності, першочерговості в наданні соціальних послуг клієнтам, які перебувають у важкій життєвій ситуації, конфіденційності; реалізується у формі соціальної допомоги та соціальних послуг.

Соціальна допомога - вид соціальної діяльності, спрямованої на підтримку осіб і соціальних груп, що знаходяться в кризовій ситуації. Розрізняють такі види соціальної допомоги: матеріальна допомога; медико-соціальна допомога; психолого-педагогічна допомога.

Соціальні послуги - комплекс дій, здійснюваних державними, громадськими організаціями, і спрямованих на забезпечення та покращення умов життєдіяльності особистості чи окремих груп. За тривалістю дії соціальні послуги поділяються на: постійні; тимчасові; безкоштовні та платні.

Соціальна профілактика (з грецької „prophylaktikos” - профілактичний, запобіжний) - комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на запобігання, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі; сукупність державних, громадських, соціально-медичних і організаційно-виховних заходів, спрямованих на попередження, подолання або нейтралізацію основних причин та умов, що викликають різного роду соціальні відхилення негативного характеру та інші соціально небезпечні і шкідливі відхилення у поведінці. Профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних, чинників, що зумовлюють відхилення в психологічному та соціальному розвитку, в поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля. У сучасній практиці розрізняють первинну, вторинну й третинну профілактику. Первинна профілактика більшою мірою має інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від певних стандартів поведінки та негативних звичок. Вторинна профілактика прагне обмежити поширення окремих негативних явищ, що мають місце в суспільстві чи соціальній групі. Третинна профілактика - це комплекс соціальних, освітніх і медико-психологічних заходів, спрямованих на відновлення особистісного і соціального статусу людини, повернення її в сім'ю, освітній заклад, трудовий колектив, до суспільно-корисної діяльності. Профілактична робота може проводитись на кількох рівнях: особистісному, сімейному, соціальному.

Соціальне страхування - одна з найважливіших форм соціальної підтримки і соціального захисту населення, яка являє собою систему (державну чи громадську) грошового і матеріального забезпечення громадян при досягненні ними пенсійного віку, у випадку тимчасової або повної втрати працездатності, з метою охорони їхнього здоров'я.

Загальна декларація прав людини, прийнята на Генеральній Асамблеї ООН у 1948 році, визначила право кожної людини на соціальний захист за допомогою соціального страхування як у ситуації соціального ризику, так і в усіх інших випадках, наприклад, втрата засобів до існування з причин, не залежних від людини. Соціальне страхування здійснюється за рахунок спеціальних фондів, які створюються з обов'язкових внесків підприємств, закладів, організацій та інших працедавців, а також дотацій із державного бюджету на матеріальне забезпечення працівників і членів їхніх сімей.

Соціальний супровід - вид соціальної діяльності, спрямований на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених верств населення з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їхнього соціального статусу; тривалий процес, спрямований на здійснення системи комплексних заходів різними спеціалістами щодо соціальної реабілітації зазначених категорій.

Соціальна опіка (патронаж) - особлива форма державного захисту прав особистості, майна недієздатних та інших громадян у випадках, передбачених законом. Патронаж передбачає проведення в домашніх умовах профілактичних, оздоровчих, санітарно-просвітницьких заходів, надання соціальних послуг.

Доброчинність - у вузькому розумінні - надання приватними особами чи організаціями безоплатної допомоги людям або соціальним групам, що її потребують. У широкому розумінні - безоплатна діяльність по створенню і передачі фінансових, матеріальних і духовних цінностей (благ) для задоволення нагальних потреб людини, соціальної групи або більш широких спільнот, які потрапили у складну життєву ситуацію.

Волонтерський рух - це добродійна діяльність, яка здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної плати, без просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот і суспільства в цілому

Дефініції соціальної роботи можуть з часом змінюватися, залежати від теоретичних підходів, соціально-політичного і культурного контекстів, емпіричних досліджень, поглиблення та уточнення теоретичних знань, що, безперечно, збагатить і розширить систему категорій соціальної роботи.

Тема 2. ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

На думку теоретика російської школи соціальної роботи Є. І. Холостової, основними вихідними положеннями, найважливішими структурними елементами логічних форм наукової теорії й основних правил емпіричної діяльності в сфері соціальної роботи є її *принципи*. Через застосування принципів здійснюється безпосереднє співвідношення теоретичних положень, утілених у категоріях і закономірностях, із практикою соціальної роботи. Слово „принцип” походить від латинського „*principium*”, що означає „основа”, „початок”. Принципи існують об'єктивно, незалежно від нас, і відступати від них не можна - в противному разі така діяльність може бути не лише марною, але й шкідливою.

Питання щодо принципів соціальної роботи для кожного періоду розвитку цієї науки і галузі практичної діяльності є дискусійним. Не є винятком і сучасний період. Різні вчені висувають ті чи інші принципи, по-новому тлумачать уже відомі. Великі складнощі виникають у цьому плані в соціальній роботі, оскільки, незважаючи на її зрілий у світовому відношенні вік (понад сто років), в Україні ця наука робить лише свої перші кроки.

Дотепер у теорії соціальної роботи не склалося усталеного визначення її принципів, хоча окремими вітчизняними і зарубіжними вченими сформульовано та обґрунтовано певні підходи до їх змісту.

Так, І. І. Мигович, В. І. Жуков, В. І. Курбатов визначають принципи соціальної роботи як „основоположні ідеї, правила, норми поведінки суб'єктів соціального захисту та підтримки населення, зумовлені закономірностями соціальних процесів і вимогами передової практики”. Принципи соціальної роботи, за І.І. Миговичем, - це не приблизні абстракції чи суб'єктивні умовиводи. Вони є

об'єктивними за змістом і лише суб'єктивними за формою. Люди формулюють їх для того, аби повсякденна практика була раціональною, економічною та ефективною.

В основу принципів соціальної роботи В. М. Сидоров покладає психологічні механізми, розглядаючи їх як основні вихідні положення, що ґрунтується на ідеях гуманістичної психології, яка виходить з того, що людина як особистість хоче і має бути серйозно сприйнятою в своїй готовності та бажанні жити в злагоді з іншими людьми і для реалізації своїх намірів потребує підтримки.

Оскільки соціальна робота як професійна діяльність тісно взаємопов'язана з різними соціальними інститутами та галузями суспільної практики, вона функціонує як розгалужена сукупність зв'язків та відносин у соціальній сфері. Тому її принципи являють собою певну систему.

Не ставлячи спеціального завдання систематизувати принципи соціальної роботи, класифікувати їх, усе ж вважаємо за можливе і доцільне об'єднати і звести всі принципи соціальної роботи в п'ять груп: методологічні (загально-філософські); соціально-політичні; організаційно-розподільні (організаційно-діяльнісні); психолого-педагогічні; специфічні (інструментальні).

Методологічні (загально-філософські) принципи лежать в основі всіх наук про суспільство, людину і механізми їх взаємодії. З огляду на той факт, що соціальна робота є універсальним видом діяльності, має міждисциплінарний характер, її методологічними принципами виступають інтегровані принципи інших наук. До них відносяться, зокрема, принципи гносеологічного підходу, відображення, розвитку, єдності свідомості та діяльності, соціальної обумовленості, соціальної значущості, історизму, нерозривного взаємозв'язку індивіда та його соціального середовища.

Соціально-політичні принципи виражають вимоги, зумовлені залежністю змісту і спрямованості соціальної роботи від соціальної політики держави. Ця залежність визначає концептуальні підходи до вибору пріоритетів у соціальному захисті населення, до поєднання індивідуальних і суспільних інтересів у соціальній роботі. До основних принципів цієї групи можна віднести: гуманізм і демократизм її змісту і методів, єдність державного підходу до соціальної роботи в поєднанні з регіональними особливостями її здійснення, врахування конкретних умов життєдіяльності особистості чи соціальної

групи при виборі змісту, форм і методів соціальної роботи з ними, законність і справедливість, суспільну доцільність та економічну ефективність діяльності соціального працівника, самозабезпечення.

Одним з основних принципів соціальної роботи є її законність. Він передбачає суворе виконання законів і відповідних правових актів усіма державними органами, посадовими особами, громадськими організаціями і громадянами.

Дотримуючись принципу справедливості, соціальний працівник вживає необхідні заходи для доступу всіх членів суспільства до ресурсів, послуг, наявних можливостей. Його професійна діяльність спрямована на покращання життя нужденних.

Реалізація принципу суспільної доцільності та економічної ефективності полягає в тому, що контингент людей, яких захищає суспільство, має бути суворо обмежений тими категоріями населення, які цілком або частково позбавлені здатності до праці чи самозабезпечення. Його ж порушення може призвести до послаблення чи повного вгасання трудової мотивації та зростання армії утриманців, коли рівень одержання допомоги стає вищим за заробітну плату.

Успішне втілення заходів, спрямованих на соціальний захист населення, багато в чому визначається дотриманням у соціальній роботі **організаційно-розподільних принципів**, серед яких слід, насамперед, відзначити професійну соціально-технологічну компетентність кадрів; мотивування; інтеграцію; контроль і перевірку виконання; функціональну визначеність; єдність прав та обов'язків, повноважень і відповідальності.

Т. Д. Павленок до *організаційних* принципів відносить ще й загальність, комплексність, посередництво, солідарність, субсидарність (допомога, допоміжність).

Професійна соціально-технологічна компетентність - це глибока обізнаність соціального працівника з умовами і технологію розв'язання проблем, що виникають, та уміння грамотно реалізувати свої знання на практиці.

Активність особи визначається інтересами і потребами, від задоволення яких значною мірою залежить розв'язання завдань соціального захисту населення. Тому одним із важливих організаційно-розподільних принципів соціальної роботи виступає її мотивування. Його суть - спонукати людину до усвідомленого,

зацікавленого вияву активності в реалізації власної енергії, здібностей, морального і вольового потенціалу для досягнення певної мети. При цьому слід мати на увазі, що джерелом спонукальної сили в будь-якій діяльності є не інтереси і потреби людини самі по собі, а ступінь їх задоволення. З його підвищенням вони ускладнюються, зростають.

Принцип інтеграції забезпечує координацію діяльності державних, громадських та інших організацій щодо вирішення соціальних проблем. Він спрямований на їх комплексне розв'язання, передбачаючи залучення ресурсів усіх перерахованих соціальних інституцій на досягнення позитивних результатів.

Важливим організаційним принципом соціальної роботи є контроль і перевірка виконання. Контрольно-перевірна функція соціальних служб - це не якась самостійна ділянка соціальної роботи, а її невід'ємний компонент. Зміст контрольно-перевірної діяльності соціальних служб та органів управління полягає в тому, щоб забезпечити реалізацію гарантованих державою заходів для соціального захисту різних груп населення.

Наступний організаційний принцип соціальної роботи - єдність повноважень і відповідальності, прав та обов'язків її кадрів. Як показує досвід, чітке функціонування соціальних служб та органів управління ґрунтується на таких основних засадах:

- глибокому усвідомленні кожним фахівцем соціальної роботи своїх завдань, функцій, а також відповідних прав щодо самостійного прийняття необхідних рішень;
- чіткому визначенні повноважень і відповідальності кожного підрозділу органів соціального захисту в стосунках як «по вертикалі», так і «по горизонталі»;
- встановленні раціональних зв'язків та інформаційних потоків між підрозділами і службами соціального захисту населення.

Значне місце в структурі логічних форм наукової теорії займають **психолого – педагогічні принципи**. Вони віддзеркалюють вимоги до вибору засобів і способів психолого-педагогічного впливу на клієнтів соціальних служб, необхідність урахування індивідуальних характеристик при здійсненні будь-яких соціально-технологічних процедур. Спираючись на знання закономірностей,

принципів загальної та соціальної педагогіки і психології, соціальний працівник покликаний бачити взаємозв'язок різних форм і методів впливу на людей психолого-педагогічними засобами. До основних принципів цієї групи варто віднести: комплексний підхід до аналізу й оцінки умов життєдіяльності клієнтів і вибору форм і методів роботи з ними; індивідуальний і диференційований підхід; цілеспрямованість соціальної роботи, системність, такт і терпимість у спілкуванні з клієнтами соціальних служб тощо. До числа психолого-педагогічних принципів, на думку П. Д. Павленка, можна віднести ще й модальність, емпатію (співчуття), атракцію (привабливість), довіру.

Розглянемо деякі з них.

Одним з основних принципів соціальної роботи цієї групи є комплексний підхід. Практичне втілення принципу комплексності в соціальній роботі передбачає:

- вивчення і врахування інтересів, потреб, настроїв людей, передбачення характеру впливу на їхню поведінку і самопочуття соціально-політичних, соціально-психологічних і матеріально-побутових факторів;

- уміння бачити в людях не абстрактних істот, котрі пасивно сприймають соціального працівника, а реальних особистостей, потреби і бажання яких опосередковуються їхнього професійною приналежністю, соціальним статусом, матеріально-побутовими умовами і життєвим досвідом, які слід враховувати у практиці соціальної роботи з клієнтами;

- послідовне і раціональне застосування широкого спектру засобів і методів впливу на клієнта для активізації його фізичних і духовних ресурсів;

- здійснення контролю за ходом реалізації завдань і настанов соціальної роботи для аналізу й оцінки дієвості та своєчасного внесення коректив у її зміст і форми.

Своєрідним розвитком цього принципу є індивідуальний і диференційований підхід до особистості клієнта соціальної служби, взагалі до людей. Сутність цього принципу полягає в тому, що життєві проблеми, потреби клієнта необхідно віддиференціювати до певної групи подібних явищ, та, базуючись на цьому, обирати технології соціально-педагогічної роботи з урахуванням індивідуальних особливостей кожної конкретної людини. Саме тому так потрібне максимальне і конкретне врахування специфіки інтересів, схильностей,

уподобань, традицій, смаків, звичок особи в соціальній роботі.

Крім розглянутих принципів, до групи психолого-педагогічних варто віднести принцип цілеспрямованості в соціальній роботі. Мета впливу на клієнта, що постійно перебуває в центрі уваги соціального працівника, визначає спосіб і характер його дій, зміст і форми соціальної роботи. Досягнення мети є мірилом дієвості та ефективності зусиль, що затрачає соціальний працівник.

Нарешті, **специфічні (інструментальні) принципи** соціальної роботи, що визначають основні правила діяльності в сфері надання соціальних послуг різним категоріям населення: принципи універсальності, охорони соціальних прав, соціального реагування, профілактичної спрямованості, клієнтоцентризму, опори на власні сили, потенційні можливості людини, принцип максимізації соціальних ресурсів, конфіденційності, толерантності, мінімізації шкоди, варіативності соціальної допомоги, гармонізації суспільних, групових та особистих інтересів тощо.

Принцип універсальності вимагає, щоб соціальний працівник виступав проти будь-яких форм дискримінації на ґрунті расової приналежності, кольору шкіри, статі, сексуальної орієнтації, віку, релігійних переконань, соціального походження, політичних поглядів, розумових чи фізичних вад. Сприяти кожному клієнту необхідно з єдиної причини - його потреби в допомозі.

Принцип охорони соціальних прав базується на тому, що надання допомоги клієнту не може бути зумовлене вимогою до нього відмовитися від своїх соціальних прав чи від їх частини. Наприклад, відповідно до чинного законодавства, не можна пов'язувати допомогу, яка надається багатодітній родині, з вимогою до неї обмежити свою дітородну активність.

Принцип соціального реагування припускає усвідомлення необхідності вживати заходів щодо виявлених соціальних проблем, діяти відповідно до конкретних обставин соціальної ситуації кожного клієнта, а не обмежуватися тільки стандартним набором заходів, орієнтованих на «середнього» споживача соціальних послуг.

Принцип профілактичної спрямованості полягає в необхідності докладання зусиль щодо превенції виникнення соціальних проблем і життєвих утруднень клієнтів чи запобігання ускладненню уже виниклих проблем.

Практика показує, що попередити соціальні негаразди завжди легше, ніж згодом докладати зусиль, або ліквідувати їх наслідки.

Принцип клієнтоцентризму означає визнання пріоритету прав клієнта в усіх випадках, крім тих, де це суперечить інтересам інших людей. Найважливіша мета діяльності соціального працівника - забезпечення здатності його клієнта до соціального функціонування, створення сприятливих умов для його позитивного соціального самопочуття і розвитку його особистості. У межах цього принципу можна розглядати *суверенність і автономність* клієнта, ще має право приймати або не приймати допомогу соціальних працівників, вибирати той чи інший вид допомоги чи сценарій вирішення своїх життєвих проблем, тобто, кожна людина вільна самовизначатися в тому, яка допомога їй необхідна та яку вона хоче прийняти. Клієнт має одержувати повну інформацію щодо роботи з ним, він також має право відгородити своє особисте життя від стороннього втручання тією мірою, яка не наносить шкоди правам та інтересам інших осіб.

Принцип опори на власні сили, потенційні можливості людини підкреслює активну роль клієнта в розв'язанні своїх проблем. Навряд чи хто-небудь може замість самої людини здолати її власні життєві ускладнення, усунути конфліктну ситуацію, налагодити стосунки з близькими людьми. Соціальний працівник має надати консультацію клієнту щодо вибору стратегії виходу з кризи, психологічну допомогу, спонукати до самодопомоги, сприяти об'єднанню людей з подібними проблемами для спільного подолання труднощів.

Принцип максимізації соціальних ресурсів виходить з того, що кожна держава надає певну кількість коштів для реалізації соціальної політики, мінімум засобів для надання соціальної допомоги своєму населенню. Щоправда, реальна величина цих засобів залежить, насамперед, від соціально-економічних можливостей держави і від уявлень суспільства про те, що входить до необхідного соціального мінімуму для індивіда. Завдання соціальних інститутів та їх працівників полягає в тому, щоб оптимально використати ці ресурси для ефективного розв'язання соціальних проблем.

Принцип конфіденційності пов'язаний з тим, що в процесі діяльності соціальному працівникові стає доступною інформація, яку довірив йому клієнт і яка, будучи розголошеною, може завдати шкоди йому чи його близьким,

дискредитувати й зганьбити їх, призвести до зміни життєвих сценаріїв клієнта та його оточення. Це, зокрема, відомості про хвороби, негативні звички, психічні захворювання, сімейні конфлікти, кримінальне минуле чи сьогодення. Така інформація може використовуватися лише в професійних межах в інтересах клієнта і може бути довірена колегам, іншим особам лише з його згоди. Проте в окремих випадках, передбачених законом і пов'язаних з можливістю загрози життю, насильства, завдання *шкоди* якій-небудь особі, насамперед, дітям, соціальний працівник може інформувати представників окремих державних органів.

Принцип толерантності зумовлений тим, що соціальна робота ведеться з різними категоріями клієнтів, у тому числі з особами, що можуть не викликати у фахівця до нього симпатії. Соціальний працівник не може сортувати клієнтів на «гарних» і «поганих», «зручних» і «незручних». Кожний, хто потребує допомоги, має її одержати. Професійна толерантність фахівця із соціальної роботи означає визнання закономірності існування різних клієнтів, а також терпимість і коректність до їх проявів.

Тема 3. РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Становлення вітчизняної теорії соціальної роботи відбувалося, за свідченням дослідників, у тісному зв'язку з *філософією допомоги* як базовою, концептуальною ідеєю, навколо якої: формувалися та розвивалися інші концептуальні ідеї й теорії. Разом з тим філософія допомоги, як культурно-історичне явище, виникає у зв'язку і взаємодії з іншими явищами та феноменами. Мова йде, насамперед, про християнство, державність, право, розвиток суспільної моралі та норм суспільного життя. Саме ці явища викликали до життя ті чи інші форми підтримки людини в різних ситуаціях, визначали ідеї, навколо яких формувалися нові знання з проблем існування людини в суспільстві на різних етапах її життєвого шляху. В результаті поступово формувалася система ідей і моделей допомоги та взаємодопомоги, що у своїй сукупності та взаємодії утворювали парадигму *соціальної роботи* на тому чи іншому історичному

етапі розвитку суспільства. У науковій літературі виділяють *логічний ряд парадигм допомоги*, які виникали у процесі розвитку російського суспільства: *архаїчна, конфесійна, державна парадигма, громадсько-державна, соціальна та професійна*. Розглянемо коротко сутність кожної з них, орієнтуючись на основні парадигмальні характеристики: доктрину допомоги, організаційні форми, суб'єкти та об'єкти допомоги.

Архаїчна парадигма. Відповідає раннім періодам слов'янської історії, коли провідним світосприйняттям та світоіснуванням було язичництво.

Для язичницького світосприйняття та світоуявлення характерною була невиділеність людини з єдності космічного, географічного та соціального простору. Така цілісність відтворювалася в общинному існуванні, обрядовій діяльності, які органічно вплітались у контекст природи і космосу. Отже, філософія цілісності виступає як головна ідея світосприйняття, як смисловий стрижень організації життєдіяльності людей.

Разом з тим ідея, яка „обіймала” і регулювала всю життєдіяльність людини, не могла не закріплювати у свідомості страх втратити такої єдності, можливості залишити поза межами захисного впливу спільноти. Страх залишитись без підтримки і захисту спільноти набував статусу соціального регулятора нормативної поведінки.

Отже, доктрина допомоги тих часів об'єднувала ідеї цілісності та відчуття загрози втрати включеності у таку єдність. На їх перехресті формувались міфологеми буття з вимогами створення механізмів охорони та захисту цієї цілісності.

Організаційні форми підтримання цілісності мають сакральний характер. Це були погребальні змагання, ігрьська, трапези, під час яких родичи жертвували визначену милостиню, так звану „справу”. Тобто це були общинні форми допомоги, пов'язані зі смертю.

Іншою формою допомоги були традиції збереження стосунків миру і рівності. Прикладом подібної форми допомоги були княжі пиршества, в яких могли взяти участь всі члени общини з обов'язковою участю каліки-перехожого, якому перепадала досить багата милостиня. Існували різні

форми допомоги і взаємодопомоги між князем і дружинниками, зокрема щодо викупу полонених.

Як бачимо, об'єктами допомоги виступає, з одного боку, вся спільнота – община, яка захищає свою цілісність як основу існування. З другого боку, поступово виявляються члени спільноти, яким з різних причин потрібна пріоритетна підтримка і допомога.

Конфесійна парадигма. Доктрина допомоги в цій парадигмі визначається релігійною доктриною тієї чи іншої конфесії. Християнська доктрина допомоги ґрунтується на філософії діяльній любові до ближнього. При цьому не тільки моральна спрямованість на ближнього, але й вчинок щодо реалізації цієї спрямованості є основою світосприйняття та світоуявлення християнина.

Організаційними формами надання допомоги визначаються церковні форми (монастирська і прихордська) і милостиня. Монастирська допомога здійснюється шляхом лікування, допомоги натуральними продуктами та навчання. Приходська система допомоги більш відкрита ніж монастирська. Здійснюючи допомогу за різними напрямками, приходська допомога виступає як початкова форма адміністративно-господарського механізму общини.

Милостиня виступає як ритуал, закріплений у стереотипі соціально-необхідної поведінки, виражаючи певні форми масового єднання всіх перед релігійним та моральним законом.

Суб'єктами допомоги є як спільноти (община) і соціальні релігійні організації (монастир, парафія), так і індивіди, які реалізували свою потребу в богоугодній поведінці через милостиню.

Об'єкти допомоги - бідні, убогі, каліки, жебраки та інші знедолені й нещасні.

Державна парадигма. Виникла як результат утвердження державності на Русі і відповідно об'єднання під егідою держави основних функцій управління суспільством, у тому числі й функції допомоги.

Доктрина допомоги ґрунтувалася на ідеї корисності людини для держави, можливості чи неможливості людини приносити державі користь, у її державній необхідності.

Держава створювала організаційні форми і соціальні інститути подання допомоги, які закріплювались у відповідних нормативних актах. Цими актами визначалися категорії тих, хто потребує допомоги - бідні, хворі, інваліди, безпритульні діти, жебраки. Діяльність і праця, можливість узяти в ній участь на користь держави є критеріями визначення об'єктів допомоги.

Громадсько-державна парадигма. Характеризується тим, що соціальна допомога оформлюється як система і стає частиною соціальної політики й самостійним інститутом соціалізації, виховання та реабілітації індивіда.

Доктрина допомоги будується на ідеї не тільки державної доцільності, а й необхідності допомоги людині у здійсненні її життєвого сценарію, особливо в пандемічних умовах (голод, епідемії, війни). Об'єднуючою стає ідея соціального здоров'я людини.

Організаційні форми подання допомоги об'єднували як державні (центральні та територіальні) структури, так і громадські, а також індивідуальні види допомоги.

Відбувається оформлення *типології об'єктів допомоги*: жебраки, які не могли працювати, сироти і тимчасово непрацездатні, жертви „випадкових обставин”. Поступово формується уявлення про те, що допомога необхідна будь-якому клієнтові, який її потребує.

Соціальна парадигма. Виникла після революції 1917 р. *Доктрина допомоги* набрала чітко вираженого соціального характеру. На зміну благодійності прийшло „комуністичне соціальне забезпечення” - *державна допомога всім, хто її потребує*.

Організаційними формами допомоги стають державне соціальне забезпечення і державне соціальне страхування, що здійснюються через централізовану систему відповідних територіальних організацій. Держава монополізує функцію подання допомоги населенню і реалізує її у вигляді соціальної політики.

Суб'єктом допомоги є держава як сукупність органів і організацій соціального забезпечення та страхування.

Об'єктів соціальної допомоги визначає держава. Це - пенсіонери, інваліди, одинокі та багатодітні матері, діти без батьків та ін.

Професійна парадигма. Почала формуватися з початку 90-х років у зв'язку з виникненням нових (для вітчизняного суспільства) соціальних проблем, пов'язаних з безробіттям, вимушеною міграцією, професійним жебрацтвом, криміналізацією суспільства, зниженням рівня народжуваності, розпадом інституту шлюбу та сім'ї, а головне - зубожінням більшості населення у пострадянських країнах.

Соціальна допомога в цих умовах зумовила пріоритет у *доктрині ідеї комплексної допомоги* із захисту різних груп населення на *професійному рівні*.

Організаційно допомога подається у державних формах на різних рівнях і у формі благодійництва від організацій та окремих суб'єктів.

Суб'єктами допомоги є державні органи та організації центрального, відомчого і територіального підпорядкування, громадські та церковні органи й організації.

Об'єктами допомоги виступають найбільш знедолені та незахищені групи населення: діти, сім'ї, пенсіонери, інваліди, біженці, малоімущі, військові запасу.

До основних напрямків теоретичного осмислення соціальної роботи на цьому етапі відносять:

- теорію та історію соціальної роботи;
- теорію та історію соціального виховання;
- теорію і практику професійної соціальної роботи (підготовка професійного соціального працівника);
- наукові підходи до різних категорій клієнтів;
- наукові підходи до організації інфраструктури соціальної допомоги.

Теоретичні пошуки критично і конструктивно використовували досягнення зарубіжної теорії соціальної роботи.

Тема 4. ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРІЙ КЛІЄНТІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Однією з особливостей розвитку соціальної роботи в Україні в сучасних умовах є активне вивчення та впровадження на теренах країни зарубіжного досвіду

соціальної роботи. З багаторічної практики зарубіжної теорії соціальної роботи наші науковці та спеціалісти соціальної сфери запозичили поняття «клієнт», яке в останнє десятиріччя стало широковживаним терміном у вітчизняній соціальній роботі.

Варто зазначити, що зміст цього поняття був неоднозначним на різних етапах розвитку соціальної роботи за кордоном. Найбільш яскраво процес еволюції цього поняття простежується в теорії та практиці соціальної роботи в США.

На початку XX ст. **клієнтом** для американських соціальних працівників був емігрант, який мав проблеми з адаптацією до нового соціокультурного оточення. Значною мірою таке трактування поняття було обумовлене теоретичними підходами Мері Річмонд у її відомих роботах «Дружній візит до бідняків: керівництво для працюючих у благодійних організаціях» (1899) та «Соціальні діагнози» (1917). У цих роботах зазначалося, що провідною метою роботи з клієнтами є допомога їм в адаптації до нових умов життя, інтеграції в нову суспільну систему.

У період великої американської депресії у 1929-1933 роках основною соціальною проблемою стає бідність. Тому клієнтом у цей період є малозабезпечена людина або така, що знаходиться за межею бідності. Основне завдання соціальних працівників полягає в наданні певних матеріальних засобів бідним та в їх моральній підтримці.

Після Другої світової війни основним клієнтом соціальних працівників США стає представник середнього класу, особисті проблеми якого пов'язані, насамперед, з найближчим мікросередовищем, стосунками в сім'ї. Тому провідне завдання соціальних працівників стає пошук (разом із клієнтом) різних шляхів зміни сценаріїв життя сім'ї та найближчого оточення.

Починаючи з 1987 року, в теорії і практиці зарубіжної соціальної роботи клієнт - це будь-який суб'єкт, який має проблеми, а завдання соціальних працівників - сприяти його нормальному функціонуванню в суспільстві.

У різноманітних теоретичних джерелах, де розглядаються проблеми соціальної роботи, зазначається, що вивчення особистості клієнта у соціальній роботі почалося наприкінці XIX ст. і базувалося воно на численних підходах і концепціях. Так, у **психоаналітичній концепції** соціальної роботи,

яка ґрунтується на психоаналізі З. Фрейда, відносини між соціальним працівником і клієнтом розглядаються як стосунки між психотерапевтом і пацієнтом, тобто, клієнт визначається як пацієнт, якому необхідно допомогти усвідомити, що джерело проблем знаходиться в ньому самому, і всі труднощі є результатом конфлікту між власними бажаннями клієнта або їх несумісністю.

У **гуманістичному підході**, основоположником якого став відомий психолог К. Роджерс, ставлення до клієнта базувалося на цінностях любові - служіння, любові - діяльності на благо іншого. Клієнт тут розглядається як суб'єкт, який перебуває в стані постійної тривоги через невідповідність між бажанням бути собою й страхом бути самим собою. Людина, яка перебуває в такому стані, не може самоактуалізуватися, розвиватися на основі свого життєвого досвіду.

Для того, аби клієнт став «повноцінно функціонуючою особистістю», соціальний працівник виступає в якості терапевта, а його стосунки з клієнтом базуються на щирості, емпатії, позитивному ставленні до нього. Поряд із цими підходами до особистості клієнта, що ґрунтуються на положеннях підтримуючої психотерапії, в ХХ ст. набули поширення також біопсихосоціальний, рольовий, системно-інституціональний підходи. Усі вони ґрунтуються на твердженні про те, що проблеми клієнта не лише можуть критися в ньому самому, а й породжуватися соціальними зв'язками, статусом, груповими очікуваннями та іншими факторами соціального функціонування особистості.

У **біопсихологічному підході** до особистості клієнта, запропонованому Х. Перлман, клієнтом є будь-яка людина, котра потребує поради та має нереалізовані потреби матеріального чи емоційного характеру. Поведінка, індивідуальні якості, соціальний статус, соціальні ролі, набуті чи втрачені, - усе це важливі домінанти, які впливають на зміну життєвої позиції людини та перебування в якості клієнта. У зв'язку з цим Х. Перлман вводить у теорію соціальної роботи важливе поняття «індивідуальність клієнта».

Автор також вважає, що стандарти поведінки людини як індивідуальності формуються під впливом оцінки іншими людьми її особистості, соціального статусу, досягнень. Ці оцінки можуть бути джерелом «благополуччя» людини, але можуть провокувати й дисгармонію її як із самою собою, так і з оточенням. У будь-якому віці людина може зазнати труднощів, втратити надію та сподівання, і тоді вона опиниться в позиції клієнта. На думку Х. Перлман, те, що

людина може опинитися в положенні клієнта соціального працівника, пояснюється такими причинами: нестачею життєвої енергії, необхідної для боротьби за виживання та збереження власної цілісності; відсутністю своєчасної соціальної підтримки; інфантилізмом особистості; втратою надії на зміну ситуації на краще.

Розроблений Х. Перлман біопсихологічний підхід був покладений С. Бріаром і Г. Міллером в основу їх **рольового підходу** до клієнта. Вони вважають, що клієнт - це соціальна роль, яка формується в індивіда завдяки наявності соціального агентства, очікування соціального працівника, через свою низьку самооцінку, а також завдяки соціальним групам, вимоги та очікування яких впливають на клієнта, соціального працівника та агентство.

Основоположники **системного підходу** А. Пінкус і А. Мінахан вважають, що практика соціальної роботи, з одного боку, спрямована на вирішення проблем людини, а з іншого, - на розвиток «системи клієнтури». Така система охоплює всіх індивідів, усі групи, сім'ї, організації, громади, які користуються послугами соціального працівника. Одна з необхідних умов взаємодії соціального працівника та клієнта в цьому підході - це наявність контракту - письмової чи усної угоди щодо їх спільних зусил на зміну ситуації. На думку Пінкуса та Мінахана, соціальний працівник, який укладає контракт із клієнтом, не тільки виявляє повагу до його громадянських прав, а й організує їх взаємодію як процес рівноправного співробітництва та партнерства.

Аналіз цих підходів дає можливість констатувати, що і до сьогодні в теорії соціальної роботи не існує єдиного підходу щодо визначення поняття «клієнт» та його основних характеристик. У більшості вітчизняних теоретичних джерел **клієнт** у соціальній роботі - це особа, яка особисто звернулася до соціальної служби чи спеціаліста і користується їх послугами для розв'язання певних проблем.

Варто наголосити, що поняття «клієнт» та «об'єкт» соціальної роботи досить близькі, але не тотожні. Основна відмінність між ними полягає в тому, що соціальна робота з клієнтом не може здійснюватися без його згоди, на відміну від об'єкта, який не завжди ініціює спеціальну роботу фахівця чи соціальної служби з ним. Наприклад, у випадку, коли в молодіжній аудиторії проводиться тренінг з формування здорового способу життя, молоді люди виступають у ролі об'єкта соціальної роботи. Якщо ж по закінченні тренінгу хтось із його учасників звертається до

спеціаліста з проханням про допомогу в звільненні від певної форми хімічної залежності й соціальний працівник починає проводити роботу з молодою людиною, в цій ситуації вона вже виступає в ролі клієнта.

Теоретик російської школи соціальної роботи Є. І. Холостова зазначає, що коли соціальна робота проводиться на регіональному та місцевому рівнях, вона спрямовується на конкретні об'єкти діяльності, а індивідуальний рівень соціальної роботи - це безпосередня робота з клієнтом на основі його запитів. У багатьох теоретичних джерелах об'єкти соціальної роботи розглядаються як потенційні клієнти соціального працівника.

Однозначно невизначеною в соціальній роботі залишається і типологія клієнтів. Вона має постійну динаміку, яка зумовлена соціоекономічними та психосоціальними факторами. Типологія клієнтів визначається також сферою соціальної роботи (система соціального захисту населення, система охорони здоров'я, система освіти тощо) та особливостями різних груп населення.

На думку В. І. Курбатова, всіх клієнтів можна класифікувати як представників трьох великих груп: першу групу становлять представники соціально незахищених верств населення (інваліди, сироти, безробітні), другу - маргинали, а третю - особи, що мають різні відхилення в поведінці.

Працівники сфери соціального захисту поділяють клієнтів за ознаками емоційного реагування на «агресорів», «ввічливих» і «німих».

Для «агресорів» характерне постійне незадоволення діями соціального працівника, що проявляється в роздратуванні та різних наріканнях клієнта на недостатню допомогу з боку працівників соціальних служб.

«Ввічливі» клієнти виявляють щире вдячність соціальному працівникові за різні форми допомоги, охоче контактують із ним і намагаються всіляко допомогти соціальному працівнику під час надання клієнту різних видів послуг.

Поведінка «німого» клієнта характеризується емоційною стриманістю. Як правило, така людина намагається обмежити контакт із соціальним працівником лише отриманням певних видів соціальної допомоги та послуг.

Крім цих підходів до типології клієнтів, їх можна класифікувати за «універсальними» та «специфічними» ознаками. До «універсальних» ознак відносять такі, що притаманні всім клієнтам: стать, вік, соціальний статус. Як «специфічні» ознаки клієнта можна розглядати ті типові проблеми, які є

причиною психологічного та соціального дискомфорту особистості. До них можна віднести проблеми зі здоров'ям, відхилення у поведінці (девіації), проблеми з працевлаштуванням, проблеми у сімейних стосунках, насилля, відсутність батьківської турботи та ін.

У практиці соціальної роботи типологія клієнтів виступає базисом для визначення типу соціальної агенції чи громадської організації, змісту та напрямів їх діяльності, залучення фахівців певного профілю, переліку різновидів соціальної допомоги та соціальних послуг.

Тема 5. НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Нормативно-правові джерела соціальної роботи. Людина як суспільна істота, будь-яка соціальна група, суспільство в цілому керуються певними ціннісними орієнтаціями та відповідними нормами діяльності. Вважається, що людина є свідомою, якщо вона усвідомлює умови власного існування, поставлену мету і засоби її здійснення, регулятивні соціальні норми поведінки, форми соціального контролю, наявний статус і виконання певної ролі.

Необхідною умовою життя людини в суспільстві, функціонування держави, забезпечення узгодженої взаємодії людей, прав людини і громадянина є додержання певних норм поведінки, які панують у соціумі.

Завдяки нормам здійснюється регулювання і соціальний контроль за поведінкою громадян, вони забезпечують найбільш доцільне і гармонійне функціонування суспільства відповідно до його потреб. Загальні правила поведінки, що склалися у суспільстві в процесі історичного розвитку, називають **соціальними нормами**.

Серед видів соціальних норм особливо виділяють такі, що становлять основні норми людської поведінки, основні фактори єдності суспільства - це норми моралі та права.

Норми моралі розглядаються як:

- сукупність потреб, настанов індивіду поводитись відповідно до прийнятих у даному суспільстві уявлень про добро та зло;
- система норм, санкцій, оцінок, приписів, зразків поведінки, що

виконують функції соціального контролю та регулювання соціальних відносин у тій чи іншій соціальній групі, суспільстві.

Право, як і мораль, є нормативним регулятором суспільних відносин, результатом соціальної взаємодії громадянина, соціальної групи, суспільства з державою. Одержавши свою назву від лат. *justitia* - правда, справедливість, поняття право асоціюється з «мистецтвом добра, рівності та справедливості».

Право як особливий вид соціальних норм відрізняється від інших соціальних норм залежністю від держави, певною систематичністю, що формулює правила загальної поведінки у вигляді прав та обов'язків, формально визначених за змістом, формою, дією тощо.

Головним критерієм для відмежування правомірної поведінки і діяльності від протиправної або правопорушень є реальна шкода, суспільна небезпека або невиконання юридичних обов'язків. У договірному праві суб'єкти самі можуть встановлювати свої права, обов'язки і правову відповідальність за невиконання взятих на себе зобов'язань.

Існує характеристика джерел права за способами або за формою його юридичного вираження.

Форма права - це зовнішнє оформлення змісту, загальнообов'язкових правил поведінки, які офіційно встановлені (санкціоновані) державою або загальновизнані суспільством.

Правознавство виділяє чотири форми права:

- 1) правовий звичай;
- 2) правовий прецедент;
- 3) нормативно-правовий договір;
- 4) нормативно-правовий акт.

Правовий звичай - це історично зумовлене неписане правило поведінки і діяльності людей, яке ввійшло у звичку в результаті багаторазового застосування в суспільстві протягом тривалого часу. Правові звичаї були поширені в родоплемінному, рабовласницькому і феодальному суспільствах.

Правовий прецедент - це рішення суду чи адміністрації, прийняте щодо конкретної справи, яка розглядалася вперше та яка мала загальнообов'язковий характер для розв'язання наступних аналогічних справ. Він поділяється на

судовий чи адміністративний, залежно від того, хто приймав це рішення. Така форма права поширена в США і країнах Британської співдружності, вона ще носить назву прецедентне право або англосаксонська система права.

Нормативно-правовий договір - це така форма права, за якої два і більше суб'єктів суспільних відносин домовились про взаємні права та обов'язки з економічних, політичних і будь-яких інших соціальних проблем, уклали між собою угоду або договір в усній чи письмовій формі. Вони можуть мати міжнародний і внутрішньонаціональний характер, наприклад, Угода про створення Співдружності Незалежних Держав (1991 р.) що виникла в наслідок розпаду СРСР; угоди між двома фірмами, підприємствами, в тому числі іноземними, між окремими громадянами.

Нормативно-правовий акт - це юридичний документ, який приймається органами державної влади або суб'єктами, що уповноважені державою, має формально визначений, загальнообов'язковий характер та охороняється державною владою від порушень. Це основна, а іноді єдина форма права, що існує в багатьох державах, у тому числі і в Україні.

Поряд з цим існують також закони, які приймаються державою як один із видів нормативно-правових актів, як одна із форм права. Державний закон - це нормативно-правовий акт, який приймається вищими представницькими органами державної влади (парламентом) або всім народом на загальнонародних референдумах (віче, зборах) в особливому порядку, який виражає потреби та інтереси більшості або всього народу, має найвищу юридичну силу по відношенню до інших нормативних актів, є загальнообов'язковим для всього населення і держави, охороняється державною владою і спрямований на регулювання найважливіших економічних, політичних, моральних та інших соціальних відносин, а також на охорону матеріальних і духовних цінностей суспільства.

Усі закони, які існують в Україні, поділяються залежно від суб'єктів їх видання на такі види:

- 1) закони, прийняті Верховною Радою України;
- 2) закони колишнього СРСР, які регулюють відносини, що не врегульовані законами України і не суперечать Конституції та законам України;
- 3) закони Автономної Республіки Крим, затверджені до прийняття нової

Конституції України. Вони діють лише на території Криму.

У системі писаного права, крім законів, існують нормативно-правові акти. Нормативно-правові акти відрізняються від правових актів, у тому числі індивідуальних правових актів, інтерпретаційних (тлумачення норм права), договірних актів та інших такими ознаками:

1) мають владний характер і різну юридичну силу, приймаються компетентними державними органами та іншими суб'єктами, уповноваженими державою, в межах своєї компетенції. Юридична сила нормативно-правових актів визначається політичною силою, правомочністю суб'єктів (парламенту, уряду, Президента, референдуму тощо), які видають нормативні акти;

2) мають офіційну назву (постанови, укази), передбачену в законах, створених для тих чи інших державних органів;

4) приймаються на підставі законів, повинні відповідати законам і спрямовані на виконання законів і Конституції. У зв'язку з цим вони підпорядковані законам і мають меншу юридичну силу, ніж закони, тому і називаються підзаконними нормативними актами; є загальнообов'язковими, офіційними юридичними документами для всього населення і посадових осіб, кого вони стосуються; конкретизують юридичні права та обов'язки громадян і посадових осіб;

5) вступають у юридичну силу відповідно до законодавства і мають чинність у часі та просторі. Це є одна з форм права, на відміну від індивідуальних правових актів;

6) охороняються державною владою від порушень як одна із форм писаного права.

Підзаконний нормативно-правовий акт - це офіційний письмовий юридичний документ, який укладається окремими державними органами в межах їх компетенції на підставі закону (в межах закону і на його виконання), має державно-владний загальнообов'язковий характер для громадян і посадових осіб, конкретизує юридичні права та обов'язки суб'єктів правовідносин, охороняється державною владою від порушень і спрямований на регулювання та охорону правовідносин і соціальних цінностей. Підзаконні нормативно-правові акти класифікують за суб'єктами видання та юридичною силою:

- 1) Укази і постанови Верховної Ради України, Президії.
- 2) Укази і розпорядження Президента.
- 3) Декрети, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України.
- 4) Накази, інструкції та положення міністерств і держкомітетів.
- 5) Накази і розпорядження держадміністрації області, району, міста.

6) Акти колишнього Президента СРСР, Ради Міністрів СРСР (Кабінету Міністрів), укази та постанови Верховної Ради СРСР з питань, що не врегульовані законодавством України і не суперечать законодавству України.

7) Підзаконні (рішення, постанови ВР АРК,) нормативно - правові акти Автономної Республіки Крим.

8) Міжнародні договори, укладені Україною і ратифіковані Верховною Радою України згідно з Законом «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10.12.1991 р.

9) Інші підзаконні нормативні акти:

- акти Всеукраїнського і місцевих (локальних) референдумів;
- акти органів місцевого самоврядування;
- акти окремих громадських об'єднань, уповноважених державою видавати такі акти (так зване делеговане законодавство);
- локальні нормативно-правові акти - накази керівників підприємств та організацій, які стосуються всіх членів колективу, рішення загальних зборів і ради трудового колективу, колективний трудовий договір тощо;
- нормативно-правові акти прокуратури України, Верховного Суду, Вищого арбітражного суду та інших правоохоронних органів.

Усі підзаконні нормативно-правові акти мають відповідати Конституції, вимогам і принципам права. Вони повинні мати всі реквізити: назву, хто видав, дату видання, причини видання, підпис уповноваженої особи і печатку.

Нормативно-правові основи соціальної роботи. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9 Конституція України).

Соціально - правовим першоджерелом національного законодавства України вважаються документи, розроблені міжнародним співтовариством в Організації об'єднаних націй: Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966),

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, а також факультативний протокол (1966) до нього.

У 1973 році Президія Верховної Ради УРСР ратифікувала обидва пакти, а 25 грудня 1990 року Верховна Рада УРСР прийняла постанову про приєднання нашої країни до Факультативного протоколу до Пакту про громадянські та політичні права.

Незважаючи на це лише 17.07.1997 року Верховною Радою України було прийнято Закон «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини». Так закінчилось довготривале очікування ратифікації Європейської Конвенції про захист прав та основних свобод людини, що була прийнята 4 листопада 1950 року та вступила в силу 3 вересня 1953 року.

Конвенція являє собою правовий інструмент із власною судовою системою. Діяльність її ґрунтується на європейських цінностях - принципах демократії та панування права, а також громадянських прав людини.

Документом, що доповнює Конвенцію з питань захисту соціально-економічних прав, стала Європейська соціальна хартія, яка була підписана державами-членами Ради Європи в Турині 18 жовтня 1961 року, вступила в силу 26 лютого 1965 року. На початку XXI ст. її підписали 20 держав: Австрія, Бельгія, Німеччина, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Велика Британія, Туреччина, Фінляндія, Франція, Швеція.

У 1991 році було прийнято Протокол про внесення поправок до Європейської соціальної хартії, що спричинив певні зміни в системі контролю за виконанням положень хартії.

Наступними по важливості соціально-правовими нормативами були документи Міжнародної організації праці (МОП). Ця організація була заснована в 1919 році з метою співробітництва у справі забезпечення тривалого миру в усьому світі та усунення соціальної несправедливості шляхом поліпшення соціально-економічних умов праці. З 1946 року МОП стала першою спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй.

Нині членами МОП є 174 держави, Україна входить до неї з 1954 року МОП - єдина міжнародна організація в світі, що діє за принципом трипартизму (до її складу входять представники уряду членів-учасників, організації роботодавців і

найманих працівників національного рівня). У таблиці наведено назви Конвенцій МОП із соціальних питань.

Конвенція №	Назва конвенції	Рік прийняття
3	Охорона материнства	1919
5	Мінімальний вік для прийому на роботу в промисловості	1919
6	Нічна праця підлітків у промисловості	1919
7	Мінімальний вік для роботи в морі	1920
10	Мінімальний вік для роботи в сільському господарстві	1921
16	Обов'язковий медичний огляд підлітків на борту суден	1921
33	Мінімальний вік на непромислових роботах	1932
77	Медичний огляд підлітків у промисловості	1946
78	Медичний огляд підлітків на непромислових роботах	1946
79	Нічна праця підлітків на непромислових роботах	1946
90	Нічна праця підлітків у промисловості (переглянута)	1948
102	Мінімальні норми соціального забезпечення	1952
103	Охорона материнства (переглянута)	1952
117	Основні цілі та норми соціальної політики	1962
118	Рівноправність у галузі соціального забезпечення	1962
124	Медичний огляд молодих людей для підземних робіт	1965
128	Допомога по інвалідності, по старості та у зв'язку з втратою годувальника	1967
130	Медична допомога та допомога у випадку хвороби	1969
138	Мінімальний вік	1973
156	Працівники з сімейними обов'язками	1981
157	Збереження прав у галузі соціального забезпечення	1982
159	Професійна реабілітація та зайнятість інвалідів	1983
182	Найгірші форми дитячої праці	1999

Таким чином, у міжнародній практиці склалася динамічна система соціальних норм і правил, які забезпечують необхідні умови життя суспільства і функціонування держави, узгоджену взаємодію людини, громадянина, соціальної групи, суспільства та держави.

Вітчизняне законодавство, ґрунтуючись на міжнародних аналогах, мусить сприяти економічному, соціально-політичному і духовному розвитку суспільства, підвищенню якості життя людей з урахуванням історичних і національних особливостей країни та характеру державної влади.

Після прийняття Конституції України (28 червня 1996 р.), а також низки Указів Президента України, Постанов Кабінету Міністрів України з різних проблем соціального буття суспільства у вітчизняному правознавстві визначилася тенденція до виокремлення особливої галузі права - права соціального.

Нині існує велика кількість нормативно-правових документів, що регламентують діяльність соціальної сфери, зокрема, соціальної роботи.

Підсумовуючи сказане, варто зазначити, що правові норми, які регулюють суспільні відносини, мають бути адекватними загальнолюдським цінностям і моралі, відповідати правовим принципам демократичної держави.

Тема 6. СУЧАСНИЙ СТАН СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В США

Історія соціальної роботи в США. У США *соціальна робота* розглядається як професійна діяльність з надання допомоги індивідам чи групам комьюніті (співтовариству) для поліпшення чи відновлення їхньої здатності соціального функціонування і створення сприятливих соціальних умов для досягнення цілей.

Як професія соціальна робота в Америці існує порівняно недавно. Перші праобразы соціальних служб стали виникати в містах на початку XIX століття. Спочатку агентства чи служби були приватні і створювались із ініціативи релігійних груп. І до початку XX століття послуги, в основному, надавались релігійними діячами і представниками з заможних прошарків суспільства, що не мали спеціальної підготовки в галузі соціальної роботи, не мали знань про поведінку людини і не мали чіткого уявлення, як допомагати людям. Основними видами допомоги в ті періоди були надання їжі чи даху, а рішення психоемоційних проблем покладалося на релігійні навчання.

Соціальні служби того періоду намагалися допомогти бідним, безробітним, хворим, людям із психічними розладами і сиротам. Діяльність

різних служб не координувалася, а іноді вони дублювали одна одну. Тут, як і у Великобританії виникли суспільства благодійних організацій. Вони пропонували такі послуги: різні види допомоги індивідам і родинам, поєднували свої зусилля для рішення соціальних проблем на рівні співтовариства.

Благодійні організації розглядали справи кожної людини, що зверталася до них за допомогою; з'ясовували, чи дійсно люди потребували фінансової підтримки; проводили реєстрацію усіх, хто звертався до них; намагалися координувати цю інформацію з іншими службами, щоб людина не могла одержувати допомогу відразу в декількох службах. Нужденних людей відвідували вдома так звані "дружні візитери". Ці люди були волонтери (добровольці) і за свою роботу грошей не одержували. Вони частіше допомагали порадою, ніж грошима і намагалися навчити людей різним життєвим навичкам, таким, наприклад, як пошук роботи, економія і т.д. Більшість з них були жінки.

У кінці XIX століття, знов за прикладом Великобританії, у США були створені перші дома поселенців. У Великобританії, у Лондоні, в 1884 році був вперше відкритий Тойнби Хол – перший будинок для поселенців. Першими службовцями в таких будинках були дочки священиків. Вони були представниками середніх і вищих соціальних прошарків, але проживали разом з непривілейованими категоріями населення, щоб випробувати всі тяготи життя людей незабезпечених. Ці люди навчали представників бідних прошарків моральним цінностям, англійській мові, професійним навичкам, намагались допомогти поліпшити безпосереднє оточення. Крім цього, співробітники брали активну участь у складанні звертань в уряд, у законодавчі органи по зміні ситуації таких людей.

Одне з найбільш відомих імен цього руху - Джейн Адамс. Вона організувала будинок поселенців у Чикаго і за свою діяльність була нагороджена Нобелівською премією світу. Одними з перших оплачуваних соціальних працівників були виконавчі секретарі благодійних організацій. Наприкінці XIX століття держава стала наймати виконавчих секретарів для того, щоб вони навчали дружніх візитерів і допомагали визначати, чи дійсно люди потребують матеріальної допомоги.

Щоб проводити таку роботу, необхідно було встановити стандарти і розробити програму підготовки таких фахівців. У 1898 році була розроблена

перша програма підготовки благодійних працівників Нью-Йоркським суспільством благодійних організацій. У 1904 році Нью-Йоркська школа філантропії розробила річний курс підготовки соціальних працівників. Незабаром коледжі й університети стали відкривати факультети соціальної роботи. Ричард Кабот увів медичну соціальну роботу в Массачусетському шпиталі загального профілю в 1905 році. Поступово соціальних працівників стали наймати школи, суди, дитячі установи, клініки та інші структури.

Професійні організації соціальних працівників. Як професія соціальна робота одержала дійсне визнання у США тільки в кінці II світової війни. Депресія 30-х і прийняття Акта соціальної безпеки в 1935 році призвели до значного збільшення робочих місць для соціальних працівників, а так само до збільшення кількості соціальних служб.

У 1955 році була створена перша професійна організація соціальних працівників - *Національна асоціація соціальних працівників*, яка і була представником цієї професії в країні. Мета даної організації - поліпшення соціальних умов у країні, поліпшення якості й ефективності практики соціальної роботи. Асоціація стала працювати і працює в даний час над видавництвом професійних журналів і щомісячного бюлетня новин, у якому містяться останні новини, а так само вакансії по всій країні. Національна асоціація соціальних працівників видала Енциклопедію соціальної роботи (у трьох томах). Хотілося б відзначити, що на сьогодні існує велика потреба в соціальних працівниках у США.

Соціальна робота, як і діяльність з соціального добробуту, є найважливішою функцією у суспільстві. Пов'язано це з тим, що досить велика кількість людей в американському суспільстві мають потребу в тих чи інших соціальних послугах. *Проблеми* з якими працюють фахівці в США можна згрупувати в такий спосіб: проблема бідності; сімейні проблеми; проблеми алкоголізму, наркоманії і токсикоманії; проблема зайнятості; расові й етнічні проблеми; проблеми геронтології; проблеми здоров'я, у тому числі психічного здоров'я; емоційні й інші проблеми. У зв'язку з позначеними проблемами, ми бачимо, що соціальні працівники допомагають усім прошаркам населення, усім віковим групам. Хоча більший наголос все-таки робиться на непривілейовані категорії населення.

Теоретичні основи підготовки соціальних працівників і моделі практики. *Перші програми* підготовки соціальних працівників робили наголос на навчання зміни оточення за допомогою реформ, а так само на зміну індивіда для більш успішного функціонування в суспільстві.

У 1917 Мері Ричмонд опублікувала монографію "Соціальна діагностика", де вперше була зроблена спроба визначити теоретичні і методичні принципи соціальної роботи. І сьогодні більшість із зазначених моментів використовуються в соціальній роботі. Туди входило вивчення (збір інформації), діагностика (що неправильно), прогноз і планування лікування (що потрібно зробити, щоб допомогти клієнту). Тут були закладені основи індивідуальної роботи.

У 20-х роках ХХ століття перевага стала віддаватися теорії Фрейда. Багато концепцій, які використовувались в психіатрії у той період, стали використовуватися і соціальними працівниками, тому що вони також працювали індивідуально з клієнтами. У соціальній роботі стали домінувати ідеї необхідності адаптації людини до суспільства. І в наступні три десятиріччя більший наголос робився на терапію, ніж на реформи суспільства.

У 60-ті роки минулого століття зростає інтерес до соціологічних підходів. Соціологія як наука придбала популярність. Далеко не завжди психіатричні підходи допомагали непривілейованим категоріям населення виживати в суспільстві. Крім зміни людини, у суспільстві постала необхідність зміни відносин до таких людей. Зробити це можна було, у першу чергу, за допомогою реформ. Соціальні інститути теж далеко не відповідали потребам людей. Сьогодні в роботі враховуються обидва підходи: реформа суспільства і терапевтичний підхід.

Види професійної діяльності та рольові моделі соціального працівника. Існує кілька *видів професійної діяльності*. Це індивідуальна робота, ведення справ окремих клієнтів, групова робота, групова терапія, сімейна терапія, організація співтовариства, адміністрування.

Індивідуальна робота спрямована на допомогу окремим індивідам при рішенні особистісних і соціальних проблем. Індивідуальна робота може бути спрямована на надання допомоги індивіду пристосуватися до оточення, тобто зміна соціальних чи економічних умов, що заважають індивіду нормально жити

в суспільстві. Це може бути допомога на міжособистісному чи внутріособистісному рівні. Консультування людей з обмеженими фізичними чи психічними можливостями, консультування людей у місцях позбавлення волі, допомога в усиновленні чи поміщенні дітей у фостерні (приймальні) будинки, робота в лікарнях і реабілітаційних закладах. Індивідуальна робота проводиться в різних соціальних інститутах, включаючи суди, служби родини, дитячі дошкільні установи, відділи з добробуту, будинки старих, школи, центри дозвілля, служби для інвалідів і т.п.

Ведення справ окремих клієнтів припускає, що фахівець курирує своїх пацієнтів протягом визначеного періоду часу. Соціальний працівник, що веде справи клієнтів, називається менеджер. Дуже часто його функції будуть схожі з функціями соціального працівника, що займається індивідуальною роботою. Наприклад, менеджер у справі клієнта у в'язниці буде багато часу приділяти супервізії (супроводу) клієнта. Він буде проводити консультації, стежити, щоб клієнт виконував режим. Крім цього, як і будь-який соціальний працівник, менеджер буде піклуватися про зв'язок клієнта з родичами, допомагати і поєднувати клієнта з різними структурами. Менеджер готує доповіді і виступає в суді. Працюють менеджери в різних службах: службах нагляду, суспільного добробуту (наші структури із соцзабезпечення), у психлікарнях, у в'язницях і т.д.

Групова робота спрямована на подальше інтелектуальне, емоційне і соціальне зростання індивідів через групову роботу. На відміну від індивідуальної роботи і групової терапії, основна мета не терапевтична. Різні групи мають різні цілі. Наприклад, групи з соціалізації, групи з обміну інформацією, з організації дозвілля, зі зміни неприйнятних соціальних норм, по поліпшенню відносин між різними культурними чи расовими групами. Наприклад, соціальний працівник працює з групою людей, що виразили бажання стати прийомними батьками.

Види діяльності груп можуть бути різні: дозвілля, спорт, мистецтво, ведення домашнього господарства, дискусійні групи і т.д. Досить відомі в США, у Великобританії такі молодіжні групи як Бой Скаути, Герл Скаути і т.д.

Групова терапія припускає навчання соціальним і емоційним нормам через груповий процес. Учасники групової терапії звичайно мають особистісні проблеми.

Останнім часом групова терапія досить популярна в американському суспільстві. Хотілося б помітити, що групова терапія доступна кожній людині в США, незалежно від його матеріального становища. Перевага групової терапії полягає в тому, що сам учасник може допомогти іншим членам групи у ході роботи, груповий тиск ефективно допомагає змінити дисфункціональну поведінку. Одночасно соціальний працівник може допомогти групі людей. Приклад групової терапії - робота з депресіями, з адиктивною поведінкою, робота зі смертельно хворими людьми, жертвами насильства і т.д. Групову терапію використовують у психіатричних лікарнях, у сімейних консультаціях, закладах з корекції, будинках старих, службах для молодих людей.

Сімейна терапія є одним з видів групової терапії і спрямована на надання допомоги родині з міжособистісними, поведінковими й емоційними проблемами, що виникають у родині. Наприклад, конфлікти між батьками і дітьми, проблеми адиктивної поведінки, проблеми спілкування, сексуальні проблеми і т.д. Сімейна терапія проводиться в службах родини, у службах з усиновлення, психіатричних лікарнях, школах, соціальних службах загального профілю, у центрах для молоді з поведінкою, що відхиляється.

Організація співтовариства, ще один з видів діяльності соціального працівника, це процес стимулювання і надання допомоги співтовариству в оцінці, плануванні і координації зусиль із зміни чи поліпшення життя в співтоваристві, із проблем охорони здоров'я, добробуту, організації дозвілля.

Важко чітко позначити, чим займається соціальний працівник як організатор у співтоваристві, можна перелічити лише деякі з його видів діяльності. Це стимулювання жителів співтовариства до активної життєвої позиції; координування діяльності між службами, між групами; навчання; зв'язок із засобами масової інформації; проведення досліджень, планування; пошук ресурсів. Організатори в співтоваристві працюють у службах із соцзабезпечення, службах із соціального планування; консультаційних центрах із проблем здоров'я, службах із планування діяльності в співтоваристві. Сам термін «планування в співтоваристві» у низці місць замінюється такими термінами, як «планування», «соціальне планування», «розробка програм», «формування політики».

Адміністрування припускає управління різними програмами в соціальних службах. Адміністративні функції включають створення соціальних служб, визначення цілей, створювання різних програм, аналіз соціальних умов у співтоваристві, прийняття рішень про доцільність тих чи інших служб чи надання послуг, наймання на роботу й управління персоналом, робота з розподілу фінансування й ін. У невеликих соціальних службах цим може займатися одна людина. У більш великих агентствах працює кілька людей в адміністрації. Крім цього, професійна діяльність у соціальній роботі включає дослідження, консультування, планування, супервізію, навчання (штату).

Не зважаючи на визначений поділ на ті чи інші види діяльності, соціальні працівники ніколи не займаються чимось одним, вони проводять і індивідуальну, і групову терапію, виступають і як організатори у співтоваристві, і певною мірою як дослідники і т.д. Тому соціальний працівник повинен володіти досить і широким спектром професійних видів діяльності. Крім цього, працюючи з індивідами, у групі й у співтоваристві, соціальний працівник повинен володіти різними рольовими моделями. Використовуючи ту чи іншу модель, соціальний працівник керується тим, що найбільше доцільно в такій ситуації.

У різних навчальних посібниках перелічуються різні *рольові моделі*. Нами будуть розглянуті основні рольові моделі, що наводяться в підручнику Ч.Застрова «Введення в соціальний добробут». Це «натхненник», «брокер», «адвокат», «активіст», «педагог». Ч.Застров розглядає в такий спосіб ці рольові моделі.

«*Натхненник*», у цій ролі соціальний працівник, допомагає індивідам і групам визначити їхні нестатки, проблеми і розглянути шляхи їх вирішення. Сюди ж входить навчання клієнтів навичкам вирішення їх власних проблем. Ця рольова модель найчастіше використовується в консультуванні індивідів, груп і родин.

Як «*брокер*» соціальний працівник поєднує індивідів і групи, що потребують допомоги (і вони не знають, де можна одержати таку допомогу) у співтоваристві. Сьогодні в співтовариствах існує до 200-300 різних соціальних служб і агентств. Тому далеко не всі жителі співтовариства мають інформацію про надані послуги різних соціальних служб.

Роль «*адвоката*» була взята з юриспруденції. Соціальний працівник у деяких випадках виступає так званим «соціальним адвокатом» для індивіда чи

групи людей. Він може виступати в суді з інформацією про насильство над дитиною, захищати права людей у різних організаціях.

«*Активіст*» намагається допомогти людям у досягненні змін. Він займається проблемами соціальної справедливості, нерівності, депривації. Тактика роботи включає конфлікт, конфронтацію, переговори. Соціальні дії спрямовані на зміну соціального оточення з метою задоволення потреб людей. Використовуваний метод орієнтований на дії і припускає використання впевненої поведінки.

«*Педагог*», у цій якості соціальний працівник повинен володіти навичками публічного виступу, працювати з великими групами людей, займатися проблемами утворення різних груп населення. «Педагог» займається поширенням інформації про існування тих чи інших служб і пропоновані послуги і програми. У цій ролі соціальні працівники навчають навичкам соціалізації, життєво важливим навичкам.

Підготовка фахівців. Усі бакалаврські програми підготовки соціальних працівників орієнтовані на підготовку соціального працівника широкого профілю. Д. Бриланд, Л. Костин, С. Атертон дають таке визначення *соціального працівника широкого профілю*: «Соціальний працівник повинен виконувати широке коло задач, не пов'язаних з наданням безпосередніх послуг, займатися формуванням соціальної політики і виступати посередником (фасилітатором) соціальних змін. Фахівець широкого профілю повинен бути знайомим із системною теорією, де основна увага приділяється взаємодії й автономності. Основні системи, у яких він працює - локальна мережа соціальних служб».

Дж. Андерсон виділяє три основні положення, на які спираються соціальні працівники широкого профілю: а) фахівець широкого профілю і звичайно перший співробітник, що приймає клієнта, коли останній попадає в систему соціального забезпечення; б) фахівець, що повинен мати достатню компетенцію, щоб визначити вади і потреби клієнта, а також стресову ситуацію і коло проблем; в) соціальний працівник, що повинен володіти визначеним набором навичок і методів для роботи з клієнтами.

Незважаючи на те, що більшість фахівців у галузі соціальної роботи наймаються державними чи суспільними структурами, останнім часом збільшилася тенденція приватної практики соціальних працівників. Ці

спеціалісти займаються індивідуальним консультуванням і груповою терапією на базі приватної практики.

Вивчаючи досвід соціальної роботи в США, ми звернули увагу, що ряд викладачів вищої школи працюють на неповну ставку у вузах і мають приватну практику. Зв'язано це і з великим фінансуванням, і з тим, що викладач підтримує і розвиває свої практичні навички. Це є істотним моментом при навчанні студентів і при організації їхніх практичних занять.

У деяких випадках, соціальних працівників наймають приватні структури, клініки, вони проводять заняття разом із психіатрами і психологами. При приватній практиці багато штатів вимагають від соціального працівника рівня магістра і ліцензування з боку Американської асоціації соціальних працівників, а так само практичний досвід консультування індивідів і груп під спостереженням супервізера (керівника). Часто оплата за консультування проводиться за рахунок медичних страховок громадян, якщо таких немає, то клієнт оплачує приватного практика власно.

Підготовка соціальних працівників здійснюється на різних рівнях. Це підготовка соціальних працівників у коледжах, у технічних школах і в університетах, Коледж проводить дворічну програму підготовки, університети - бакалаврат (4 роки), магістратуру (1-2 роки) і підготовку докторів наук (2 роки). Багато американських вузів вимагає дворічну практику роботи в соціальних службах як волонтера (добровольця, тобто без оплати) перед вступом до вузу. Вважається, що така робота дає можливість людині визначитися, чи дійсно вона хоче працювати в сфері соціальної роботи, чи володіє вона для цього необхідними навичками.

Підготовка в коледжах і технічних школах дає базу для вступу до університету. Як приклад, ми взяли коммьюніті коледжа у графстві Аллегхні. Майбутні соціальні працівники вивчають такі предмети: «Мова жестів», «Соціальна допомога дітям», «Адміністрування в корекційних закладах», «Алкоголь і наркотики», «Інтервенції в родині», «Геріатрія», «Соціальні служби для молоді», «Робота з психічно хворими» та ін. Однак соціальні служби воліють брати студентів зі ступенем бакалавра, тому багато студентів продовжують своє навчання в рамках вищих навчальних закладів.

Бакалавський ступінь припускає, що студенти прослухали загальні університетські курси, а так само одержали знання і практичні навички в галузі практики соціальної роботи, соціального забезпечення і добробуту, у сфері поведінки людини і її соціального оточення й одержали навички проведення досліджень.

Підготовка магістрів займає 1-2 роки. Час, скільки буде учитися студент у магістратурі, залежатиме від того, які основні курси він прослухав, будучи бакалавром. При підготовці магістрів велика увага приділяється оволодінню практичними навичками, тут йде спеціалізація. Великий наголос робиться на роботу з потребами груп людей, на соціальні проблеми і методи в соціальній роботі. При роботі на практиці кожен студент буде мати супервізера, що буде відслідковувати роботу студента в одному з агентств. У середньому 2-3 дні студент проводить на практиці.

У магістратурі теж існує система підготовки соціального працівника загального профілю і спеціалізації. Як буде розподілятися навчальний час - залежить від навчального закладу. Він може бути розподілений таким чином: перший курс - підготовка фахівця загального профілю, другий курс - спеціалізація. А може бути підготовка фахівця загального профілю в першому семестрі, а надалі тільки спеціалізація. Вивчення досвіду підготовки магістрів у школі соціальної роботи в Мерилендському університеті (м. Балтімор) вказало на те, що більшість студентів проходили практику на своїх робочих місцях. І в даному навчальному закладі не передбачалося написання магістерських робіт, студенти показували на іспитах володіння практичними навичками.

В одному навчальному закладі може бути декілька спеціалізацій. Це може бути: аналіз соціальної політики, планування, дослідження й адміністрування, організація коммьюніті, практика роботи з індивідами і малими групами, робота з великими групами, розробка програм, психічне здоров'я в коммьюніті, робота з родинами, робота в галузі охорони здоров'я, робота з дітьми за місцем проживання, соціальна робота в системі освіти, соціальний захист дітей, робота з людьми похилого віку, робота з проблемами злочинності й у корекційних закладах.

Фахівець, що має ступінь магістра, через 1-2 роки практичної діяльності в соціальних службах стає супервізером чи адміністратором. Далі фахівець

зобов'язаний підвищувати свою кваліфікацію за допомогою прослуховування щорічно одного-двох курсів у вищих навчальних закладах. Це можуть бути семінари чи інтенсивні курси. Як правило, такий вид підвищення кваліфікації не займає більше тижня. Протягом 1-2 днів проводиться багато семінарів. За прослухані курси може платити соціальна служба, а може платити і сам слухач.

Кількість робочих місць у сфері соціальної роботи збільшується. Пов'язано це із збільшенням населення, із старінням суспільства, з оплатою послуг соціальних служб медичними страховками й іншими причинами. Соціальні послуги стають невід'ємною частиною життєдіяльності американського суспільства і тому суспільство висуває підвищені вимоги до якості наданих послуг і до професійного рівня соціальних працівників.

У ході вивчення професійних курсів соціальні працівники повинні одержати і розвинути такі *професійні знання і цінності соціальної роботи*:

- володіння навичками консультування, як індивідів, так і груп;
- знання основних соціальних служб;
- уміння критично аналізувати існуючі соціальні програми, соціальну політику і соціальні питання;
- розуміння основних етапів вікового розвитку людини, розуміння її поведінки з рахунком біологічного, психологічного і соціокультурного впливу;
- здатність розуміти і застосовувати результати соціальних досліджень;
- розуміння і повага етнічних, расових і культурних розходжень;
- знання різних технік інтервенцій, що використовуються в індивідуальній роботі, у супроводі клієнта, у груповій роботі й в організації співтовариства.

Крім знань і умінь, соціальні працівники повинні володіти *професійними етичними нормами*, що закріплені в Етичному кодексі соціального працівника. Ми не будемо розглядати всі ці норми, зупинимось лише на основних положеннях кодексу. Одна з основних цінностей у соціальній роботі - *повага унікальності й індивідуальності клієнта*. Це означає, що соціальний працівник повинен ставитися з повагою до свого клієнта, незалежно від того чи відрізняються ціннісні орієнтації соціального працівника від ціннісних орієнтацій клієнта.

Друга цінність у соціальній роботі - *право клієнта на самовизначення*. Людина має право мати і виражати свої власні думки і діяти відповідно до них,

якщо він не зазіхає на права інших людей. Якщо соціальний працівник буде приймати рішення за свого клієнта, то тим самим він буде знижувати самооцінку свого клієнта, формувати в нього почуття безпорадності і зайвої залежності.

Інша не менш важлива цінність - *конфіденційність*. Конфіденційність припускає деяку домовленість між фахівцем і клієнтом про те, що соціальний працівник зберігає в таємниці справи клієнта. Але конфіденційність буває абсолютна і відносна, тобто зустрічаються ситуації, коли соціальний працівник зобов'язаний порушити цей принцип, якщо існує загроза життю клієнту чи іншим людям.

Далі можна виділити таку професійну цінність, як *соціальний захист безправних* груп населення чи окремих індивідів. У зв'язку з тим, що соціальні працівники визнають як одну з найважливіших цінностей індивідуальність, то й одна з найважливіших задач - захист цивільних прав непривілейованих категорій людей. Соціальний працівник працює з проблемами дискримінації в суспільстві.

Підзвітність надзвичайно важлива, тому що саме через фіксування проведеної роботи й аналіз результатів можна робити висновки про успішність тієї чи іншої роботи. Ведення документації дало можливість американським соціальним службам зробити висновок про те, що підлітків групи ризику краще не містити у великих соціальних структурах, що дітей-сиріт більш ефективно віддавати у фостерні чи прийомні родини і що лікування людей із психічними розладами мало ефективне, якщо їх тримати довгий час у лікарнях.

І ще одна американська цінність, про яку хотілося б згадати. Соціальні працівники вважають, що суспільство повинно надати людині *можливості для особистісного зростання і розвитку*, для реалізації свого потенціалу. Вони вважають, що суспільство несе відповідальність перед своїми членами за безпеку, прийняття і задоволення основних біологічних і культурних потреб людини.

Як використовувати основні етичні принципи в роботі студенти навчаються не тільки в ході вивчення базового курсу «Етика соціальної роботи», але і при вивченні основних професійних дисциплін. Крім цього,

велика увага приділяється дотриманню даних принципів на практиці. За порушення етичного кодексу соціальні працівники втрачають право працювати в цій галузі.

Види соціальних агентств і служб та практика соціальної роботи.

Соціальні працівники допомагають в різних *закладах*. Наведемо лише невеликий перелік тих служб, де успішно функціонують представники цієї професійної групи. Це робота в приймальнях і фостерних структурах (з фостерними родинами і робота з усиновлення), робота в системі нагляду з умовно засудженими чи з тими, що вийшли з місць позбавлення волі. Це робота в консультативних центрах (надання допомоги неповним родинам, матерям-одиначкам). Робота в шкільних соціальних службах, у службах по роботі з меншинами. Діяльність у ветеранських клубах, у рекреаційних закладах. Соціальні агентства в лікарнях і в закладах для людей із психічними відхиленнями. Соціальні служби по роботі з бідними, шлюбні агентства. Служби для людей із проблемами зловживання алкоголю і наркотиків. Центри консультування з питань абортів, структури з обслуговування сліпих людей, інвалідів. Організації із захисту права людини, жінок-жертв насильства. Дослідницькі групи, соціальна активність, фанд-райзинг і багато інших служб.

І останнє, але, мабуть, одне з найважливіших зауважень, при підборі кадрів на цю роботу, це з'ясування особистісних якостей людини. Далеко не кожна людина може працювати в системі соціальних служб і допомагати іншим людям. При підборі студентів, фахівців у першу чергу звертають на такі особистісні якості як відкритість, динамічність, емпатичність, вміння спілкуватися з людьми, емоційна стійкість, зрілість, доброзичливість.

Соціальний працівник, що знає добре себе, зможе краще консультувати інших людей. Тобто фахівець повинен самоусвідомлювати себе. Людина повинна вміти поставити себе на місце іншого, щоб зрозуміти, що думає і як відчуває себе інша людина. Щоб цього досягти, соціальний працівник повинен володіти такими техніками, як зворотний зв'язок, медитація, м'язова релаксація, пройти тренінги сензитивності, гештальт терапію та ін.

Багато факультетів підготовки соціальних працівників пропонують студентам подібні курси. Це допоможе не тільки самоусвідомити себе, але й

використовувати в роботі з різними категоріями населення перераховані вище техніки.

Соціальна робота в США характеризується децентралізацією. Немає єдиного органу, що координував і направляв би роботу соціальних служб. Основна професійна організація, про яку ми згадували вище, - Американська асоціація соціальних працівників. Вона, у першу чергу, відповідає за ліцензування фахівців. Зв'язано це з тим, що вищі навчальні заклади готують фахівців за своїми власними програмами і відповідно до обраної ними спеціалізації. Працюють соціальні працівники в державних, суспільних і приватних структурах. Але навіть між державними структурами не існує чіткої координації, і в одному співтоваристві низка соціальних служб може надавати однакові або подібні послуги населенню. Дуже багато державних структур починали роботу на суспільних засадах чи, спочатку, як приватні структури. Згодом, якщо держава бачила доцільність такої діяльності, вона починала фінансувати частково структуру, і згодом додавала їй статус державної.

Сьогодні багато структур мають змішане фінансування. Державні соціальні служби цілком фінансуються за рахунок держави і місцевих дотацій. Заохочується діяльність по фанд-райзингу (грошей, які заробляються за рахунок різних акцій). Громадські організації одержують часткове фінансування за рахунок держави (якщо держава вважає цю діяльність корисною), за рахунок суспільних внесків і приватних пожертвувань і за рахунок фанд-райзинга. Приватні структури діють за рахунок приватних вкладів, оплати за послуги, фанд-райзинга. Структури всіх типів фінансування розробляють проекти на одержання грантів з боку різних фондів.

Резюме. Соціальна робота - це особливий вид діяльності в американському суспільстві. Як професія, соціальна робота існує порівняно недавно - не більше ста років. Працюють соціальні працівники з усіма віковими категоріями населення і з усіма соціальними проблемами.

Серед основних проблем у соціальній сфері США можна виділити проблеми бідності, злочинності, дискримінації в суспільстві, наркоманії, алкоголізму, проблеми в родині, емоційні проблеми й ін.

Теоретичною базою соціальної роботи виступають теорії, методики, технології, що мають психологічну, соціологічну, медичну та юридичну

основи. Базовою навичкою є вміння консультивати. Фахівець повинен вміти ефективно взаємодіяти з іншими групами і професіоналами в співтоваристві. Етичною основою соціальної роботи є «Етичний кодекс соціальних працівників». Соціальні служби бувають державні, суспільні і приватні.

Підготовка фахівців здійснюється в коледжах і університетах. Соціальні працівники одержують ступінь бакалавра і магістра. Особлива увага в американських вузах приділяється практичній підготовці соціальних працівників. У зв'язку з безліччю соціальних проблем в американському суспільстві вищі навчальні заклади освіти готують соціальних працівників загального профілю. Потреба в соціальних працівниках зростає, що є наслідком збільшення кількості населення і старінням нації як такої. Професія соціального працівника у США завоювала собі міцне місце у низці інших професій, що допомагають людині в її успішному функціонуванні в суспільстві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Герций Ю. В., Дановский С. Л., Громова Е. Е. Стили поведения сотрудников службы занятости в общении с безработными / Ю. В. Герций, С. Л. Дановский, Е. Е. Громова // Социс. - №1, 2001.
2. Людина і праця. Довідник з правових питань / Укл.: Козинцев І. П., Савченко Л. А. – К.: Юрінком Інтер, 1997. –336 с.
3. Менеджмент социальной работы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. Е. И. Комарова и А. И. Войтенко. – М. Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 288с.
4. Основы социальной работы: Учебник / Отв. ред. П. Д. Павленок . - М.: ИНФРА – М, 1997.- 368 с.
5. Социальная работа: теория и практика: Учеб. пособие / Отв. ред. д. и. н., проф. Е. И. Холстова, д. и. н., проф. А. С. Сорвина – М.: ИНФА – М, 2001. – 427 с.
6. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін.; Заг. Ред.: І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
7. Соціальна робота в Україні: перші кроки / Під редакцією В. Полтовця. – К.: Видавничий дім „KM Academia”, 2000. –236 с.
8. Соціальна робота: технологічний аспект: Навчальний посібник / За ред. Проф. А. Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352с.
9. Тетерский С. В. Введение в социальную работу: Учебное пособие.– М.: Академический Проект, 2001. – 496с.

Навчальне видання

Методичні вказівки до самостійної роботи студентів з дисципліни
«Соціальна робота» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої
освіти спеціальності 054 «Соціологія»

Укладач: кандидат соціологічних наук,
доцент Мачуліна Ірина Іванівна,
кандидат історичних наук,
доцент Познанська К. В.

Підписано до друку _____ 2018 р. Формат _____

Обсяг _____ др. арк. Тираж _____

Замовлення _____

51918, м. Кам'янське
вул. Дніпробудівська, 2

